

ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНА ЄВРОПА В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА РЕГІОНАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

УДК 930(100)«19/20»:94(4-191.2-11):001.11

КОНСТРУЮВАННЯ КОНЦЕПТУ «ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНА ЄВРОПА» В ІСТОРІОГРАФІЧНИХ ДИСКУРСАХ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

Н. О. Лешкович

Лешкович Н. О. Конструювання концепту «Центрально-Східна Європа» в історіографічних дискурсах ХХ – початку ХХІ ст. У статті на підставі зарубіжних та вітчизняних історіографічних дискурсів ХХ – початку ХХІ ст. зроблено спробу наукового аналізу процесу конструювання концепту «Центрально-Східна Європа». При цьому особлива увага приділена його змісту та теоретико-методологічним засадам. Розглядається також вплив геополітичних змін зламу ХХ – початку ХХІ ст. на розуміння, інтерпретацію і, що найважливіше, функціонування цього концепту.

Ключові слова: концепт; історіографічний дискурс; Центрально-Східна Європа; Східна Європа; Центральна Європа; нова Центральна Європа; нова Східна Європа; нове Східноєвропейське пограниччя.

Лешкович Н. А. Конструирование концепта «Центрально-Восточная Европа» в историографических дискурсах ХХ – начале ХХІ ст. В статье на основании зарубежного и отечественного историографического дискурса ХХ – начала ХХІ вв. предпринята попытка научного анализа процесса конструирования концепта «Центрально-Восточная Европа». При этом особое внимание уделено его содержанию и теоретико-методологическим принципам. Рассматривается также влияние геополитических изменений конца ХХ – начала ХХІ в. на понимание, интерпретацию и, главное, функционирование этого концепта.

Ключевые слова: концепт; историографический дискурс; Центрально-Восточная Европа; Восточная Европа; Центральная Европа; новая Центральная Европа; новая Восточная Европа; новое Восточноєвропейське пограниччя.

Leshkovich N. O. The Construction of the Concept “Central-Eastern Europe” in the Historiographical Discourses of the 20th - early 21st Centuries. The article makes an attempt of the scientific analysis of the process of the construction of the concept “Central-Eastern Europe” basing on home and foreign historiographical discourses of the 20th - early 21st centuries. The main attention is dedicated to its content, and theoretical and methodological principles. The influence of the geopolitical changes of the late 20th - early 21st centuries on the understanding, interpretation and, what is the most important, on the functioning of this concept is investigated.

Keywords: concept; historiographical discourse; Central-Eastern Europe; Eastern Europe; Central Europe; new Central Europe; new Eastern Europe; new East European borderland.

Сучасні зарубіжні та вітчизняні вчені активно ведуть пошуки нових принципів та категорій визначення регіону Центрально-Східної Європи, які відповідали б геополітичним змінам, що відбулися в кінці ХХ – на початку ХХІ ст.: крах системи Варшавського договору й Ради економічної взаємодопомоги, розпад СРСР, вступ колишніх членів «соціалістичної співдружності» до Північноатлантичного Альянсу та Європейського Союзу тощо. Ці процеси поставили нові проблеми та питання, що потребують переосмислення, а саме: який зміст треба вкладати в поняття Західна Європа, Східна Європа, Центральна Європа, Центрально-Східна Європа; які країни відносити до того чи іншого регіону; які наслідки входження східноєвропейських країн до європейських структур; які історичні перспективи центрально-східноєвропейського регіону тощо. Ці питання є важливими і для України, яка прагне інтегруватися в євроспільноту.

Визначаючи особливості та історичну специфіку Центрально-Східної Європи як особливого регіону, відомий американський науковець Пьотр Вандич зауважив, що «Центрально-Східна Європа – доволі непопулярний регіон. Її історія здається складною й за-

плутаною. Їго населяють конгломерати проблемних народів із чудернацькими іменами. Історія Центрально-Східної Європи не настільки екзотична, щоб збудити цікавість, і не настільки знайома, щоб полегшити розуміння. Однак її значення є незаперечним. У цьому регіоні розпочалися дві світові, а також холодна війна [...]. Падіння комунізму в Центрально-Східній Європі та її безпрецедентний перехід до політичної й економічної свободи несе в собі величезні надії, але й криє небезпеку»¹. Відтак, у вивченні цього регіону, на нашу думку, важливим є звернення до історії виникнення поняття «Центрально-Східна Європа» та формування концептуального бачення цього простору. Хоча дискусії з цих проблем ще продовжуються, проте можна говорити про певні підсумки і виділити деякі напрацювання.

Регіональний поділ Європи своїм корінням сягає ще античних часів та доби раннього середньовіччя. Тоді давні автори протиставляли Південне Середземномор'я Півночі і цим розмежовували античний і «варварський» світи². Існував також поділ між Сходом і Заходом, що відзначали ще Гомер, Геродот та інші античні історики і географи. Згодом відбулася зміна в уявленні про континент, внаслідок якої Північ і Південь стали вважати менш значущими полюсами європейського континенту, ніж Схід і Захід³.

Поділ християнства на дві гілки додав ще один кордон між Сходом і Заходом, який поділив Європу на романо-германську, католицьку (захід)* та візантійсько-слов'янську, православну (схід)⁴. Геополітичний та культурно-цивілізаційний поділ сприяв виробленню різних бачень цих європейських просторів. Проте, вирішальна роль у формуванні образу Східної Європи належить французьким просвітникам. На думку відомого американського історика Ларі Вульфа, ідейно-політичні засади розподілу Європи на «цивілізаційно розвинуту» Західну і «недорозвинуту, відсталу» Східну були закладені у Новий час, а філософи епохи Просвітництва оформили цей поділ в інтелектуальний конструкт⁵. За словами Я. Грицака, Просвітництво, звісно ж, не «винайшло» нічого радикально нового, а радше скористалося готовим набором стереотипів, який створили європейці задовго перед тим. Але Просвітники включили це питання в дискурс європейських інтелектуалів і політиків XIX–XXI ст.⁶.

Окремий термін – Середина Європа, на означення території Центральної Європи, в науковий обіг запровадили німецькі та австрійські вчені середини – другої половини XIX ст.: економіст Фрідріх Ліст, політик Людвіг фон Брук, публіцист та філософ Константин Франц, теолог та мовознавець Пауль де Лагард⁷. Розробляючи у своїх працях ідею відродження Німецької держави, вони започаткували виокремлення Середньої Європи як історичного регіону. Під поняттям «Середина Європа» вказані дослідники розуміли економічне та політичне об'єднання низки центральноєвропейських країн, у якому мала домінувати майбутня велика Німеччина. Втім, чіткого визначення цього геополітичного конструкту ще не існувало. Виходячи з економічної доцільності, Фрідріх Ліст та Людвіг фон Брук вважали, що ядром Середньої Європи повинен стати Німецький союз, до якого мала ввійти й Австрія. Дотримуючись експансіоністських ідей, Константин Франц відносив до Середньої Європи Пруссію, російську частину Польщі і Прибалтики, Австро-Угорщину та Балканські країни, а в перспективі – також Нідерланди, Данію і Швейцарію. Середина Європа для Пауля де Лагарда уявлялась як тісний союз Німеччини й Австро-Угорщини та розширення їхніх кордонів на Схід⁸.

У роки Першої світової війни концепцію Середньої Європи розвинув німецький політичний діяч Фрідріх Науман. У своїй праці «Mitteleuropa» Фрідріх Науман обґрунтував ідею німецької гегемонії на величезній території: від Сербії та Греції до Данії й Бельгії і від Німеччини зі Швейцарією до Словаччини й Моравії⁹. Тож для Ф. Наумана, як і багатьох інших німецьких мислителів XIX – першої половини XX ст., Mitteleuropa була простором німецької цивілізаційної місії і політичної домінації.

Перша світова війна кардинально змінила політичну карту Європи. Розвал Російської, Німецької та Австро-Угорської імперій у 1917–1918 р. призвів до появи нових незалежних національних держав: Польської Республіки, Чехословацької Республіки, Королівства сербів, хорватів, словенців, Австрії, Угорщини, Фінляндії, Литви, Латвії, Естонії. Відпо-

---

* З XVI ст. – протестантську.

відно перед істориками постала проблема визначення місця новоутворених держав в європейському просторі як у минулому, так і в майбутньому.

Одним із перших, хто використав концепт «Центральна Європа» та протиставив його німецьким геополітичним конструктам був перший президент Чехословацької Республіки Т. Масарик. Його візія Центральної Європи мала на меті виокремити так звані малі нації між Заходом і Сходом¹⁰.

Свій внесок у конструювання концепту Центрально-Східна Європа зробили й українські вчені середини XIX – початку XX ст. Здебільшого вони розглядали Східну Європу в контексті вирішення національного питання в умовах поділу Європи між великими імперіями. На противагу «німецькій редакції» концепції Середньої Європи бачення Східної Європи сформував М. Драгоманов. Застосувавши географічний критерій, він визначив Східну Європу як окремий регіон – величезний простір між Карпатами та Уральськими горами¹¹. Утворення Східної Європи він пов'язував з розвитком «європейської цивілізації» в Середземноморському басейні, що охоплював Балкани і Туреччину, а також велику Сарматську рівнину¹². Усвідомлюючи відсталість Східної Європи від Західної, М. Драгоманов вважав необхідним здійснення глибоких перетворень, які б наблизили Східну Європу до «європейської цивілізації»¹³. З огляду на це, він запропонував модель співжиття народів Східної Європи – федералізацію Російської імперії та проекту «Вільної Спілки»¹⁴.

Проект організації східноєвропейського простору запропонував також М. Грушевський. В умовах розгортання Першої світової війни, революційних подій 1917–1921 рр., різкої зміни геополітичної карти в Європі, посилення антиросійського чинника та необхідності утвердження української державності вчений обґрунтував ідею чорноморської федерації. Цей проект пов'язувався зі спробами утвердження нової моделі міждержавних стосунків у Східній Європі. У цій чорноморській федерації провідне місце повинна була знайти Україна¹⁵. Г. Корольов, аналізуючи бачення М. Грушевським чорноморської федерації, зауважує, що це євроцентрична модель, своєрідне заперечення слов'янському союзу, відмова від етнічних конструкцій¹⁶. Такої ж думки дотримувалися С. Рудницький та Ю. Липа¹⁷.

За ініціативою польських істориків у 1927 р. була заснована «Федерація історичних товариств Східної Європи»¹⁸, яка діяла до 1939 р. в країнах, розташованих на схід від Німеччини. В її роботі брали участь чеські, угорські, українські, турецькі, хорватські, польські, фінські історики¹⁹. У 1928–1939 рр. «Федерація» видавала «Бюлетень»²⁰ і збирала конгреси істориків.

У першому номері «Бюлетеня» (1928 р.) було викладено бачення територіальних меж Східної Європи, яке охоплювало широкий простір від східних кордонів Німеччини та Італії і західних областей Польщі, Чехословаччини та Австрії аж до європейської частини Радянського Союзу, а Фінляндія і Греція становили північний та південний кордон регіону. Згодом визначилися різні погляди на регіон та його територіальні межі. І. Лукініч вважав, що ще від середньовіччя Європа була поділена на католицько-протестанську (латинську) та православну частини. Цей кордон, на його думку, проходив уздовж кордону Радянської Росії, через південно-східні Карпати і по лінії Дунай–Сава. Польські історики стверджували, що Польська Республіка може стати організуючим центром для всієї Східної Європи. На противагу їм, угорські дослідники таким інтегратором вважали Дунай²¹.

Не було однастайності й у визначенні масштабів цього регіону. Чеський учений Я. Бідло стверджував, що поняття Східна Європа включає Візантійську імперію з Балканським півостровом, а також Росію²². Польський дослідник М. Гандельсман вважав, що поняття Східна Європа змінювалося в міру поширення римської культури, в результаті чого звужувався ареал «європейського сходу»²³. Німецький дослідник Отто Гетш розумів Східну Європу як наднаціональну культурно-історичну та культурно-географічну європейську єдність²⁴.

У цій дискусії взяв участь й український історик М. Кордуба. Аналізуючи політичний розвиток Східної Європи, дослідник доводив, що входження українських і білоруських земель до Великого князівства Литовського в XIV ст. спричинило розкол Русі на дві частини: північно-східну, де згодом утворилась Московська держава, та південно-західну, що увійшла до складу Польсько-Литовської держави. Цілком закономірно, що вони по-

трапили під різні культурні впливи: Велике князівство Литовське було втягнуто в орбіту європейської культури, а в Московській державі – переважала східно-візантійська спадщина. М. Кордуба розглядав цілісність Східної Європи в контексті історії Київської Русі, Галицько-Волинської та Литовської держав²⁵.

У кінцевому підсумку цієї дискусії було вирішено недоцільним застосування слов'янського принципу у визначенні регіону. Термін «слов'янська Європа» був відкинтий, оскільки політична єдність слов'ян викликала сумнів²⁶.

У 1935 р. угорські історики видрукували перший номер щорічного наукового журналу «Archivum Europae Centro-Orientalis», який став науковим виданням Інституту Східної Європи Будапештського університету. Його редактором став угорський історик І. Лукініч²⁷. Так уперше було закріплено термін «Центрально-Східна Європа»²⁸. Журнал виходив упродовж 1935–1944 рр. Дослідження, що публікувались на його сторінках, стосувались історії Угорщини, Румунії, Югославії, Болгарії, Молдови, Польщі, Греції, Фінляндії. Із опублікованих матеріалів приблизно дві третини присвячені історії Угорщини, одна третина – історії Румунії і невелика частина історії інших країн регіону²⁹.

Після Другої світової війни терміни «Східна Європа», «Центральна та Східна Європа», «Центральна та Південно-Східна Європа» фактично асоціювались з країнами соціалістичного табору. Вони покликані були позначити нову геополітичну реальність, що ґрунтувалась на так званій єдності соціалістичних країн³⁰. Відтак, колишні суверенні держави (Польща, Чехословаччина, Угорщина та інші) опинилися в умовах політичного, соціально-економічного та культурного поневолення комуністичним режимом. Для вчених цих країн концепт Центрально-Східна Європа знов набув актуальності. З'явилися порівняльні дослідження, автори яких наполягали на необхідності зближення країн центральноєвропейського регіону. Ідеї спільної історичної долі, культурних надбань знайшли відображення в працях угорця Іштвана Бібо, чеха Яна Паточки, поляка Єжи Гедройця³¹.

У цих умовах концепція центральноєвропейського простору активно розроблялася еміграційними істориками. Вагомий внесок в її дослідження зробив польський історик Оскар Галецький, який намагався обґрунтувати історичну специфіку розвитку «Центрально-Східної Європи». У своїх працях 50–60-х рр. ХХ ст. він запропонував нову концепцію, згідно якої європейський континент було поділено на чотири частини: Західну, Центрально-Східну, Центрально-Західну та Східну Європу³². Центрально-Східною Європою, він називав східну частину Центральної Європи, яку протиставляв німецькомовним країнам³³.

Угорський історик Єно Сюч в своїх дослідженнях першої половини 80-х рр. ХХ ст. зробив деякі уточнення щодо концепції Оскара Галецького. Він поділив Європу на Західну, Центральну і Східну³⁴. Вчений аргументовано довів існування «третьої» Європи як мікрорегіону, що розміщується між Західною і Східною Європою (Росією) і тяжіє часом до Заходу, часом до Східної Європи. Ядро регіону Центрально-Східної Європи, за Є. Сючем, складають Чехія, Угорщина і Польща, які в попередні століття зазнали глибокої вестернізації³⁵. У період, коли Європа була поділена на комуністичний «Схід» і капіталістичний «Захід», пошук «Центру» давав можливість боротися за демократію і свободу. Це був спосіб підкреслити свою відмінність. Відтак, ідея Центральної Європи набувала політичної вагомості³⁶.

У 70–80-х рр. ХХ ст. концепт Центральної Європа набув стійкого визначення. Чеський публіцист Мілан Кундера у своєму есеї «Трагедія Центральної Європи» запропонував нове її бачення. Центральна Європа в його трактуванні ставала синонімом західноєвропейськості, яку тимчасово поневолив Схід. Мілан Кундера наголошував, що Центральна Європа – це територія без встановлених кордонів: «Ми б даремно намагалися чітко позначити їх, оскільки Центральна Європа – це не держава, а культура, доля. Кордони її уявні та окреслювати їх доводитись кожен раз по-новому, виходячи із нової історичної ситуації»³⁷. Центральну Європу Мілан Кундера бачив як поліцентричний простір: «Це частина латинського Заходу, яка потрапила під російське панування; це саме та частина, яка географічно знаходиться в центрі, культурно – на заході та політично – на сході»³⁸. У 80 – на початку 90-х рр. ХХ ст. цю ідею розвинули угорський письменник Дьорд Конрад, польський прозаїк Чеслав Мілош, чеський драматург Вацлав Гавел, британський історик Гартон Еш. В їхніх працях містився заклик до західних демократій підтримати спротив у Східній Європі,

щоб Центральна Європа могла відродитися³⁹. Автори використовували термін «центральності» для відмежування від стереотипного сприйняття цих країн як «Сходу», наближення до Заходу та формування ідеї центральноєвропейського співтовариства⁴⁰.

Після ліквідації тоталітарних режимів у більшості країн Центрально-Східної Європи постало питання назв центральної та східної зон Європи. У 1989 р. Андре Селльє і Жан Селльє видали у Парижі «Атлас народів Центральної Європи», в якому зазначалося, що відтепер не говорять «Східна Європа», – а знову «Центральна Європа». Атлас представив всі країни європейського центру – від Фінляндії до Греції, включаючи Україну і Білорусь⁴¹.

Термін Центрально-Східна Європа інституційно закріпився в назвах департаментів закордонних справ, міжнародних організацій, наукових установ, дослідницьких програм та університетських кафедр. У 1992 р. була створена Федерація інститутів Центрально-Східної Європи, яка почала здійснювати програму досліджень з історії цього регіону⁴².

У нових історичних умовах більшість науковців стала на позиції виокремлення регіону Центрально-Східної Європи. Компромісним став концепт «Центральна і Східна Європа»⁴³. У цей термін задалось розуміння того, що він не означає об'єднання Центральної та Східної Європи, а відмежовує східну частину Центральної Європи від Німеччини й Австрії. Акцент на слово Центральна ставився для того, щоб підкреслити зв'язок із західною цивілізацією, приналежність до її культури⁴⁴.

Терміни Східна Європа і Центральна Європа набули нового політичного змісту. Оскільки цей регіон не має природних геополітичних кордонів, це дало привід чеському геополітику О. Крейчи говорити переважно про ідею Центральної Європи⁴⁵. Близькою є позиція російського вченого О. Міллера, який зазначив, що «самостійного політичного суб'єкта під назвою Центральна Європа немає й не було. Але, очевидно, що Центральна Європа існує як ідеологічний феномен»⁴⁶. З цією думкою погоджується білоруський історик Я. Шимов, стверджуючи, що «Центральна Європа – це не географічна реальність, а історична, у певному розумінні історико-ідеологічна концепція»⁴⁷.

Новий етап історичного розвитку відкрив реальні перспективи вступу окремих країн Центральної та Східної Європи до Європейського Союзу. Це спричинило суперечки серед країн регіону про більшу/меншу «центральноєвропейськість» або «європейськість», а також намагання не згадувати про спільну регіональну належність, яка переставала бути актуальною. Країни Вишеградської четвірки* протиставлялися Сербії, Румунії, Болгарії та колишнім радянським республікам⁴⁸. Угорський історик Балаж Тренчені зауважив, що концепт Центральна Європа втратив свій мобілізуючий зміст⁴⁹. Український історик Ю. Каганов додає, що в цей період виявилася обмежена пізнавальна цінність понять «Східна Європа» та «Центральна Європа». Перше поняття асоціювалося з бідністю, відсталістю, друге – стало предметом суперечностей між кандидатами в об'єднану Європу. У дискусіях навколо концепту Центрально-Східна Європа зверталася особлива увага на проблеми подолання меншовартості, територіальних меж, перспектив розвитку тощо. Обґрунтовувалися права на вступ до ЄС, щоб отримати «європейські привілеї»⁵⁰.

Польська історіографія в концепції розвитку регіону значну роль відводить Україні, частково включаючи її до Центральної Європи. Польські історики зазначають, що належність теренів Правобережної України до Центральної Європи «історично обґрунтоване» і є, зокрема, «боротьбою за візію майбутнього, оперту на вибір традиції»⁵¹. Відомий польський історик Єжи Ключовський зробив спробу обґрунтувати історичну традицію приналежності України до Центрально-Східної Європи⁵². Таку позицію підтримують й інші польські дослідники⁵³.

Чехи, на відміну від поляків, не відчують себе частиною східного прикордоння, а ностальгують за колишнім спільним простором Австро-Угорщини. Тому чеські політичні мислителі та історики переважно дотримуються концепту Центральної Європи⁵⁴.

У непоодиноких випадках у сучасних російській, білоруській та українській історіографіях вживання концепту «Центрально-Східна Європа» вважається недоцільним. Ро-

* Вишеградська група (Вишеградська четвірка) – угруповання чотирьох центральноєвропейських країн: Польщі, Угорщини, Чехії і Словаччини, утворена в 1991 році.

сійський історик О. Міллер вважає концепт Центральна Європа ідеологічним інструментом для диференціації країн, які після розпаду Радянського Союзу змагалися за привілейовані стосунки із країнами Заходу. Історик критикує розуміння Центральної Європи як «межової Європи», за якою починається «варварство, що не піддається цивілізуванню». Вбачаючи «свідоме приховування польськості» нових концепцій, О. Міллер стверджує, що вона (польськість) «залишається досить невдалою маркою для продажу ідеологічних проєктів східним сусідам». Вчений пропонує аналізувати не поняття Центральна Європа, а тему Центральної Європи, що буде визначати не приналежність тієї чи іншої країни до регіону, а її місце в різних концепціях⁵⁵. Інший російський історик В. Носков розглядає концепт Центрально-Східної Європи як ідеологічну конструкцію, що залишилася в спадок сучасній історіографії від часів «холодної війни». Історик намагається довести штучність терміну Центрально-Східна Європа⁵⁶. На думку української дослідниці Є. Кіш, використання вченими категорії «Центрально-Східна Європа» було виправдано для позиціонування між Сходом і Заходом у період з 1945 до 1989 року. Після радикальних суспільно-політичних змін в Європі у 1989–1990 рр., як вважає автор, не варто використовувати цю радянську ідеологію⁵⁷.

В Угорщині концепт Центральної Європи користується значним престижем і спирається на довготривалу історичну традицію. Проте, як зауважив угорський історик Балаж Тренчені, застосування центральноєвропейської парадигми в угорській історіографії є доволі проблематичним. Спроби поширити символічну «парасольку» Центральної Європи на Румунію виявилось спірним для осмислення загального минулого угорців і румун. У той же час ніхто не ставив під сумнів центральноєвропейську основу словацької історичної традиції. Зрештою посилення на загальну спадщину Центральної Європи не завадило ескалації угорсько-словацьких конфліктів з приводу спірних територій⁵⁸.

Окремою проблемою дослідників Центрально-Східної Європи стала відсутність одностайності щодо визначення країн, які складають даний регіон. Частина з них окреслює регіон Центрально-Східної Європи Польщею, Угорщиною, Чехією і Словаччиною. У цьому плані необхідно відзначити дослідження Пьотра Вандича «Ціна свободи: Історія Центрально-Східної Європи від Середньовіччя до сьогодення», опубліковане 1992 р. Автор обмежує Центрально-Східну Європу лише трьома країнами – Польщею, Угорщиною і Чехословаччиною, але в розумінні та з урахуванням їх історичних кордонів. Погоджуючись з тим, що термін Центрально-Східна Європа стосується територій між Балтійським, Адріатичним, Егейським та Чорним морями, автор відзначив, що саме історичний простір трьох вищезазначених країн складає власне ядро цієї частини Європи, яке має величезне геополітичне значення не лише для континенту, а й для світового панування⁵⁹. Англійський учений Адріан Хюде Прайс вважає, що ці нові демократії формують особливу групу країн, яка обумовлюється унікальністю їх культури та історії, проведенням успішних економічних та політичних реформ, тісними відносинами із Заходом⁶⁰. Близькою є позиція британського дослідника Аттілі Ага⁶¹.

Подібний погляд обґрунтовується й українським дослідником І. Піляєвим. На його думку, регіон Центрально-Східної Європи становлять небалканські країни з переважно європейським населенням, які сьогодні об'єднані європейськими інституційними форматами. Цьому критерію відповідають країни Вишеградської групи та Словенія, а також країни, що тривалий час перебували в складі Російської імперії й СРСР (Естонія, Латвія, Литва, Білорусь, Російська Федерація, Україна, Молдова). Балканський регіон визначається як сфера багатівікового домінування Османської імперії та ісламської цивілізації⁶².

Група французьких та польських істориків, автори колективної монографії «Історія Центрально-Східної Європи» (Н. Алексон, Д. Бовуа, М.-Е. Дюкрю, Є. Ключовський, Г. Самсонович, П. Вандич) поширюють це поняття на регіон, який включає Польщу, Чехію, Україну, Угорщину, Болгарію, Білорусь, Сербію, Естонію, Словаччину, Литву, Латвію, Румунію, Словенію, Чорногорію і Хорватію⁶³.

Значна частина сучасних дослідників (Є. Сюч, М. Валенберг, О. Галецький, П. Магочі, Д. Ротшильд та ін.) до Центрально-Східної Європи відносить територію, що окреслюється річками Лабою й Одрою на заході, Дніпром і Доном на сході, Балтійським морем на півночі й Середземним на півдні. Це такі держави (перелік за географічним принципом): Росія (її європейська частина), Естонія, Латвія, Литва, Білорусь, Україна, Польща, Чехія,

Словаччина, Угорщина, Румунія, Молдова, Болгарія, Сербія, Чорногорія, Македонія, Боснія і Герцеговина, Хорватія, Словенія, Албанія, Греція⁶⁴. Таку позицію займає колектив авторів першого вітчизняного вузівського посібника «Історія Центрально-Східної Європи», виданому у Львівському національному університеті імені Івана Франка та інших видань львівських істориків⁶⁵.

На думку українських істориків, регіональний поділ Європи, як і виокремлення регіону Центрально-Східної Європи, є, передусім, інтелектуальною конструкцією, яка дає можливість пояснити історичні особливості, політичні події, ідеологічні концепції, що діяли в Європі, а також згрупувати й відрізнити одні країни від інших. Такий підхід у визначенні та окресленні простору Центрально-Східної Європи відповідає науковому напрямку, що сьогодні активно розвивається в західній науці, а саме, йдеться, головню, про застосування ментальних карт⁶⁶. За висновками німецького вченого Юргена Кокка, Центрально-Східна Європа – це особливо благодатне поле для дослідження ментальної картографії⁶⁷.

Важливим етапом в історії Центрально-Східної Європи став вступ держав цього регіону до ЄС та НАТО. У 2004 р. членами ЄС стали Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, Естонія, Латвія, Литва, у 2007 р. – Болгарія, Румунія, у 2013 р. – Хорватія⁶⁸. Членами НАТО є Польща, Угорщина, Чехія (1999 р.), Естонія, Литва, Латвія, Болгарія, Румунія, Словаччина, Словенія (2004 р.), Албанія, Хорватія (2009 р.)⁶⁹. Тож, нові геополітичні реалії поставили перед інтелектуальною елітою цих країн проблеми визначення та уточнення термінів, концептів, які б відповідали цим змінам.

Найголовнішою проблемою для вчених стало питання, пов'язане, передусім, зі зміною уявлень про територіальні межі Центральної та Східної Європи. Поширеним стало твердження про зміщення Східної Європи на Схід та включення до цього простору країн СНД*. Американські спеціалісти з питань Східної Європи виділяють особливу категорію «нова Східна Європа», до якої відносять Україну, Білорусь і Молдову⁷⁰. Деякі українські дослідники (Є. Кіш, М. Лендель) також стверджують, що в другій половині ХХ ст. фактично відбулося геополітичне розмежування цілісного регіону Центральної та Східної Європи та його розпад на окремі сегменти як у географічно-просторовому, так і економічному та політичному вимірах. На думку вчених, наслідком чіткої структуризації геополітичного простору Центральної та Східної Європи стало виокремлення двох регіонів. Перший – «нова Центральна Європа» (Польща, Чехія, Словаччина й Угорщина). В основі цього процесу, підкреслюють вчені, лежить зміна геополітичного статусу центральноєвропейського регіону, як складової ЄС і НАТО, внаслідок розширення інтеграційного простору. Другий – «нова Східна Європа», яка включає – Україну, Білорусь, Молдову, Російську Федерацію⁷¹.

Погоджуючись із концептом нової Східної Європи, автори розглядають його не як ідеологічну конструкцію (хоча і не виключають цього), а як реальність, що потребує реформування та розвитку. Цьому концепту відводиться роль інструмента приєднання до європейського цивілізаційного простору⁷².

Проте, серед науковців немає єдиної думки про те, які країни слід віднести до регіону нової Східної Європи. Редактори вроцлавського журналу «*Nowa Europa Wschodnia*» до цього регіону включають майже весь європейський простір на схід від Польщі. Творці меморандуму про Східне партнерство ЄС до складу нової Східної Європи відносять Україну, Білорусь, Молдову та три закавказькі країни: Грузію, Азербайджан та Вірменію⁷³. Професор історії Гарвардського університету, один із провідних спеціалістів з історії Східної Європи С. Плохій, проаналізувавши регіональні особливості ідентичності балтійських і закавказьких країн, прийшов до висновку, що Україна, Білорусь і Молдова – квінтесенція нової Східної Європи. Історик доводить, що нова Східна Європа є не тільки уявним геополітичним конструктом сучасності; вона позаяк має реальні географічні, культурні, етнічні й історичні чинники, що відмежовують її від сусідніх регіонів. Науковець вважає, що треба переосмислити старе поняття Східної Європи та застосувати нові підходи для обґрунтування простору, до якого належать ці країни. Він пропонує вважати ідею пограниччя або

---

* СНД – Співдружність Незалежних Держав, створена у 1991 р. колишніми республіками СРСР.

політичного й культурного кордону пріоритетною парадигмою, яка б могла поєднати країни нової Східної Європи і допомогти дослідникам цього регіону окреслити нові питання, а саме: особливості формування ідентичності, системи державного управління, політичної культури, культурних та релігійних процесів. Саме такий підхід, на думку С. Плохія, дозволить продуктивніше вивчати регіон нової Східної Європи як місце зустрічі різних держав, культур та народностей⁷⁴.

Ідея пограниччя знайшла підтримку та розвиток у середовищі українських, польських, білоруських, молдавських, литовських, угорських дослідників. Центр передових наукових досліджень і освіти (CASE) при Європейському гуманітарному університеті (Литва, Вільнюс) розробив довготривалий дослідницький проект вивчення соціальних трансформацій Східноєвропейського пограниччя, що включає Україну, Білорусь, Молдову⁷⁵.

У ньому пограниччя визначається як регіональне об'єднання країн, яким доводиться вирішувати загальні проблеми існування між двома полюсами⁷⁶. На думку вчених (Л. Титаренко, О. Бреський, О. Бреська), концепт пограниччя передбачає розгляд цих країн як особливого субцивілізаційного регіону, який має культурну специфіку й розвинуту локальну ідентичність. Отже, ці пограничні країни, маючи загальні історичні «шанси», шукають свій шлях майбутнього розвитку⁷⁷.

Українська дослідниця А. Донська вважає, що в другому десятилітті ХХІ ст. можна говорити про подальше зміщення регіону Центральної Європи на Схід: країнами регіону Центральної Європи поступово стають республіки колишньої Югославії (які ще не стали членами ЄС), Україна, Молдова, Грузія, Туреччина. У цих державах можна спостерігати соціально-політичну боротьбу між авторитарними тенденціями, так званим «східним» напрямом розвитку, і прагненням співпраці та інтеграції з ЄС. Аналізуючи Центральну Європу як концепт, наповнений різним змістом відповідно до певних культурних, соціальних та політичних реалій, А. Донська прийшла до висновку, що поняття Центральна Європа трансформується відповідно до політичної ситуації як в Європі, так і світі загалом. Відтак, на її думку, Центральна Європа – це умовний політично сформований концепт, який за певних умов може своїм змістом впливати на розвиток політичних процесів⁷⁸.

На думку І. Піляєва, концепція регіону Центрально-Східної Європи має базуватися на геостратегічному, геополітичному та цивілізаційно-культурному положенні України в Європі⁷⁹. Такої ж думки дотримується й український історик В. Маслійчук, який вважає необхідним сконструювати власний простір, поставивши саме українську територію в центр уваги⁸⁰. Терміни Центрально-Східна Європа і Центральна та Східна Європа І. Піляєв отожднює, але семантично розмежує. Учений, використовуючи ці терміни, доводить, що Центрально-Східна Європа – це не просто механічне поєднання Центру та Сходу Європи, а регіональний конструкт, який має географічну, історичну, етнокультурну, геостратегічну самотність та притаманні саме йому специфічні риси⁸¹.

Охарактеризувавши спільні для всього регіону Центрально-Східної Європи тенденції та проблеми, автор зазначає, що членство в Європейському Союзі не є гарантією подолання системної трансформаційної кризи. Для регіону важливими залишаються довготривалі міждержавні проекти, які свідчать про наявність спільних стратегічних інтересів у масштабах усього центрально-східноєвропейського простору. Науковець приходить до висновку, що ідея загальноєвропейської інтеграції, яка вже реалізується в інституційному форматі Ради Європи, буде й далі стимулювати ідентифікацію Центрально-Східної Європи, яка є ключовим регіоном у розбудові проекту Великої Європи⁸².

Аналізуючи сучасні реалії, пов'язані зі вступом країн Центральної Європи в європейські структури, білоруський історик Я. Шимов прийшов до висновку, що в «осяжному майбутньому Центральна Європа вписана в західний, євроатлантичний цивілізаційний проект, а її перспективи тісно пов'язані з майбутнім цього проекту. Проте остаточного «розщеплення» в ньому Центральної Європи заледве чи відбудеться в найближчий час, оскільки цьому перешкоджають соціально-економічні, політичні, історичні та інші фактори»⁸³.

Подібну позицію займає чеський історик Ян Кржен. Він стверджує, що «... не дивлячись на всі свої відмінності, Центральна Європа у глибинах своєї історії і свого мислення є Європою, Європеїзм є істинним субстратом її історії, а її історія є інтегральною і невід'ємною частиною європейської історії»⁸⁴. Проте, зауважує дослідник, у сучасних

реаліях вибір для Центральної Європи залишається таким же, це вибір між роллю буфера або мосту між Заходом і Сходом.

Російські науковці, особливо євразійського напрямку, критично розглядають концепти Східна Європа й Центральна Європа. О. Бовдунов намагається довести, що сучасні східноєвропейські дискурси спрямовані на протиставлення східноєвропейських країн і Росії. Країни, які сьогодні утворюють нову Східну Європу (Україна, Білорусь, Молдова), на думку автора, мають стати буферною зоною між Росією та Європейським Союзом. Відтак, стверджує науковець, щодо Східної Європи Захід проводить неокolonіальну політику, намагаючись закріпити її відчуженість від Росії, і, таким чином, створити «санітарний кордон» навколо неї. Змістом нових термінів і концептів, як уважає О. Бовдунов, є намагання Заходу та США розширити зону Східної Європи за рахунок країн СНД, створити негативний образ цього регіону. Наслідком цього є установка на подолання «відсталих», «східних» рис ментальності. Це, в свою чергу, приводить до розуміння себе як форпосту християнського світу, західної цивілізації⁸⁵.

О. Бовдунов пропонує альтернативну геополітичну організацію регіону, змістом якої є відмова від сучасних східноєвропейських дискурсів та звернення до традиційних цінностей. Він вважає Захід джерелом проблем Росії і Східної Європи загалом. Ці негаразди, за його словами, можуть бути вирішені з допомогою «м'якої сили», заснованої на культурних перевагах, ідеях, цінностях; тобто необхідно сформувати в населення східноєвропейських країн уявлення про Росію як джерело духовності. Простір Центрально-Східної Європи О. Бовдунов пропонує перетворити на один з опорних пунктів багатополярного світу⁸⁶.

Інші представники російського євразійства – А. Коваленко, С. Бірюков – стверджують, що сучасна модель євроінтеграції переживає кризу і пропонують повернутися до концепції «великих просторів» у новому розумінні. Автори цієї концепції пропонують розглядати «великі простори» як добровільне й природне об'єднання народів і країн в єдині культурні, економічні і політичні співтовариства на основі існуючих багатовікових зв'язків. Саме такий «великий простір», на думку науковців, можуть спробувати створити країни Східної Європи на підставі принципів рівноправ'я суб'єктів і моделі «багаторівневої ідентичності». Це перетворить, за задумом євразійців, Центрально-Східну Європу у своєрідний «геополітичний міст», який пов'язує Схід і Захід, а, отже, регіон припинить позиціонувати себе як периферія Великої Європи⁸⁷.

Євразійські проекти не містять нових ідей, а, здебільшого, є прихованим модернізованим варіантом російського імперіалізму та відтворюють ідеологію російського панславізму XIX ст. Вони ґрунтуються на несприйнятті європейських впливів, намаганні посилити російський вплив у країнах колишнього «соціалістичного табору» та СНД⁸⁸.

Існує також думка, що проблема Центральної Європи перестає бути актуальною. Так, російський історик О. Міллер заявляє, що «золоте століття» концепції Центральної Європи та активна фаза її використання вже в минулому⁸⁹. Польські дослідники М. Буховські та І. Колбон зробили висновок, що входження в ЄС країн Центральної Європи приведе до зникнення цього регіону, розщеплення його в Європі. Тим самим вони підтверджують виворожок, зроблений болгарською дослідницею М. Тодоровою про те, що «Центральна Європа померла»⁹⁰.

Отже, концепт Центрально-Східна Європа пройшов тривалий період формування та еволюції. З моменту визначення регіону, в залежності від тих чи інших політичних обставин, співіснували різні терміни: Центральна Європа, Східна Європа, Центрально-Східна Європа. Концепт трактувався по-різному: як міф, як політичний проект або ж географічна реальність, ідеологічна конструкція чи ментальна карта тощо.

Геополітичні зміни, пов'язані із розширенням ЄС і НАТО на Схід Європи активізували дослідження змісту та перспектив цього процесу. Були запропоновані різні варіанти підходів до визначення регіону. В результаті наукових пошуків у сучасній історіографії з'явилися нові терміни – «нова Центральна Європа», «нова Східна Європа», «нове Східноєвропейське пограниччя». Проте, ці дискурси не привели до відмови від концепту Центрально-Східна Європа, навпаки, стимулювали його подальше використання як наукової дефініції. Оскільки Центрально-Східна Європа є, передусім, географічний регіон, який ніколи не представляв собою політичного цілого, то політична карта цього регіону буде змінюватися й надалі відповідно до суспільно-політичних обставин.

- ¹ Вандич П. Ціна свободи: Історія Центрально-Східної Європи від Середньовіччя до сьогодення. – К.: Критика, 2004. – С. 15.
- ² Там само. – С. 16.
- ³ Вульф Л. Винайдення Східної Європи Мапа цивілізації у свідомості епохи Просвітництва. – К.: Часопис «Критика», 2009. – С. 20, 561.
- ⁴ Вандич П. Ціна свободи... – С. 16.
- ⁵ Вульф Л. Винайдення Східної Європи... – С. 27–28.
- ⁶ Грицак Я. Післямова // Вульф Л. Винайдення Східної Європи... – С. 563.
- ⁷ Баранов Н. Н. Середина Європа Фридриха Наумана: становлення концепції. – URL: <http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/18504/1/iurg-2009-65-18.pdf> (дата звернення 20.01.2015).
- ⁸ Там само.
- ⁹ Портнов А. «Ціна свободи» і Центральна Європа десять років потому // Вандич П. Ціна свободи... – С. 357.
- ¹⁰ Бакула Б. Нова Європа і слов'янство у баченні Томаша Масарика // Проблеми слов'янознавства. – Львів, 2004. – Вип. 54. – С. 17.
- ¹¹ Драгоманов М. Нації Східної Європи та інтернаціональний соціалізм // З починів українського соціалістичного руху. Михайло Драгоманов й Женевський соціалістичний гурток / Злажив М. Грушевський. – Відень, 1922. – С. 173.
- ¹² Там само. – С. 169.
- ¹³ Корольов Г. Східна Європа в уявленнях Михайла Драгоманова // Український історичний збірник. – К.: Інститут історії України. – 2012. – Вип. 15. – С. 277–279.
- ¹⁴ Там само. – С. 279.
- ¹⁵ Корольов Г. Ідея Чорноморської федерації у поглядах Михайла Грушевського // Український історичний журнал. – 2011. – № 6. – С. 68, 79.
- ¹⁶ Там само. – С. 70, 78.
- ¹⁷ Рудницький С. Чому ми хочемо самостійної України. – Львів: Світ, 1994. – С. 145; Luna Ю. Призначення України. – Львів: Просвіта, 1992. – С. 235.
- ¹⁸ Виконавчу комісію «Федерації» очолив ректор Празького університету, професор Я. Новак, а її членами стали: відомий український історик М. Кордуба зі Львова, угорський вчений з Будапешта Я. Мелік, хорватський історик Ф. Шишиц, польський історик зі Львова С. Закревський та ін. (*Kloczowski J.* Europa Środkowowschodnia w historiografii krajów regionu. – URL: http://www.mldszaeuropa.eu/uploads/publikacje/Kloczowski_Ksiazka.pdf (дата звернення 22.01.2015).
- ¹⁹ *Kloczowski J.* East Central Europe in the Historiography of the Countries of the Region. – Lublin: Institute of East Central Europe, 1995. – S. 9.
- ²⁰ До складу комісії (редколегії) «Бюлетеня» увійшли: угорський науковець І. Лукініч (голова), польський історик М. Гендельсман, чеський Я. Бідло, фінський – Мансікка, турецький – Маузаффербей та ін. (*Kloczowski J.* Europa Środkowowschodnia w historiografii krajów regionu. – URL: http://www.mldszaeuropa.eu/uploads/publikacje/Kloczowski_Ksiazka.pdf (дата звернення 10.03.2015).
- ²¹ Там само.
- ²² Потульницький В. Проблема спільного минулого слов'янських народів у контексті дискусій між провідними європейськими вченими в першій половині 1930-х років // Славистична збірка. – Київ, 2015. – Вип. 1: збірка статей за матеріалами Перших Міжнародних наукових Соханівських читань (м. Київ, 18 листопада 2014 р.). – С. 161–162.
- ²³ Там само. – С. 162.
- ²⁴ Там само. – С. 163.
- ²⁵ Федорів І. Концепція етногенезу східнослов'янських націй у науковій спадщині Мирона Кордуби в контексті історіографічного дискурсу українських й зарубіжних учених першої половини ХХ ст. // Україна–Європа–Світ: історико-політичні та гуманітарні аспекти розвитку: Міжнар. зб. наук. праць на пошану проф. М. Алексієвця. – Тернопіль, 2010. – Вип. 5. – Ч. 1. – С. 267–270.
- ²⁶ История Центрально-Восточной Европы / Н. Алексюн, Д. Бовуа, М.-Э. Дюкре и др.; под ред. А. Ю. Карачинского, В. В. Носкова. – СПб.: Евразия, 2009. – С. 10.
- ²⁷ І. Лукініч – відома постать в тогочасних історичних наукових колах, директор Угорського національного архіву, директор Національної бібліотеки, професор історії Східної Європи в Будапештському університеті, віце-президент Угорського історичного товариства, член Угорської АН, член-кореспондент Польської АН, мав почесні нагороди. Наукові інтереси охоплювали проблеми історії Трансильванії, польсько-угорські відносини. Див.: *Tokaji N.-E.* Lukinich Imre. – URL: <http://fortnet.oszk.hu/html/magyar/05foigazgatok/lukinich.htm> (дата звернення 12.03.2015).
- ²⁸ История Центрально-Восточной Европы... – С. 10.
- ²⁹ Archivum Europae Centro-Orientalis. – 1935. – Т. 1; 1936. – Т. 2. – Fasc. 1–2, 3–4; 1937. – Т. 3. – Fasc. 1–3, 4; 1938. – Т. 4. – Fasc. 1–3, 4; 1939. – Т. 5. – Fasc. 1–4; 1940. – Т. 6. – Fasc. 1–4; 1941. – Т. 7. – Fasc. 1–3, 4; 1942. – Т. 8. – Fasc. 1–2; 1943–1944. – Т. 9. – Fasc. 9–10. – URL: <http://epa.oszk.hu/> (дата звернення 10.03.2015).
- ³⁰ История Центрально-Восточной Европы... – С. 12.

- ³¹ Там само. – С. 13.
- ³² *Вандич П.* Ціна свободи... – С. 17.
- ³³ *Миллер А. И.* Тема Центральной Европы: история, современные дискурсы и место в них Россия. – URL: <http://www.magazines.russ.ru/nlo/2001/52/mill.html> (дата звернення 3.02.2015).
- ³⁴ Там само.
- ³⁵ *Сюч Е.* Три исторические регионы Европы // Центральная Европа как исторический регион. – М., 1996. – С. 155.
- ³⁶ *Буховски М.* От Mitteleuropa до Центральной Европы: очерк развития идеи / М. Буховски, Из. Колбон // Перекрестки. – 2006. – № 3–4. – С. 123.
- ³⁷ *Кундера М.* Трагедия Центральной Европы. – URL: <http://www.ji.lviv.ua/n6texts/Kundera.htm> (дата звернення 5.02.2015).
- ³⁸ Там само.
- ³⁹ *Буховски М.* От Mitteleuropa до Центральной Европы... – С. 126.
- ⁴⁰ *Донська А. Г.* Політична обумовленість концепту Центральної Європи // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. – Серія: Філософія, Політологія. – 2014. – Вип. 1 (115). – С. 57–61.
- ⁴¹ История Центрально-Восточной Европы... – С. 16.
- ⁴² Там само. – С. 15.
- ⁴³ *Бовдунов А.* Современная Восточная Европа: границы понятия и геополитическая организация (социокультурный аспект) // Вестник Московского университета. – Сер. 18: Социология и политология. – 2013. – № 1. – С. 211.
- ⁴⁴ История Центрально-Восточной Европы... – С. 18.
- ⁴⁵ *Krejčí O.* Geopolitics of the Central European region: the view from Prague and Bratislava. – Prague, 2005. – P. 65.
- ⁴⁶ *Миллер А.* Тема Центральной Европы... – URL: <http://www.magazines.russ.ru/nlo/2001/52/mill.html> (дата звернення 5.02.2015).
- ⁴⁷ *Шимов Я.* Центральная Европа: небольшие народы в поисках «большой родины» // Неприкосновенный запас. – 2007. – № 6 (56). – URL: http://www.intelros.ru/readroom/nz/nz_56/1918-jaroslav-shimov-centralnaja-evropa.html (дата звернення 6.02.2015).
- ⁴⁸ *Буховски М.* От Mitteleuropa до Центральной Европы... – С. 129–131.
- ⁴⁹ *Тренчени Б.* К востоку от рая. Дебаты о Центральной Европе в современной Венгрии. – URL: <http://magazines.russ.ru/nz/2007/6/tr8.html> (дата звернення 15.02.2015).
- ⁵⁰ *Каганов Ю.* Центрально-Східна Європа як історичний регіон: зміст та еволюція концепції. – URL: http://istznu.org/dc/file.php?host_id=1&path=/page/issues/19/19/kaganov.pdf (дата звернення 25.01.2015).
- ⁵¹ *Камінський А. С.* Історія Речі Посполитої як історія багатьох народів, 1505–1795. Громадяни, їхня держава, суспільство, культура. – К.: Наш час, 2011. – С.27.
- ⁵² *Kloczowski J.* Ukraina a Europa Środkowo-Wschodnia // Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze. – 1994. – Т. 2. – S. 15–20.
- ⁵³ *Bański J.* Polska i Europa Środkowo-Wschodnia w koncepcjach podziału Europy // Problematyka geopolityczna ziem Polskich / Pod red. Piotra Eberhardta. – Warszawa: PAN IG i PZ. – 2008. – S. 131.
- ⁵⁴ *Піляєв І. С.* Концепція регіону Центрально-Східної Європи: Актуальний погляд. – URL: <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/apmv/article/viewFile/2015/1778> (дата звернення 25.01.2015).
- ⁵⁵ *Миллер А.* Тема Центральной Европы... – URL: <http://www.magazines.russ.ru/nlo/2001/52/mill.html> (дата звернення 15.02.2015).
- ⁵⁶ *Носков В. В.* Изобретая Центрально-Восточную Европу (к выходу в свет коллективного труда польских и французских историков «История Центрально-Восточной Европы») // Диалог со временем. – URL: <http://ecsocman.hse.ru/data/2012/12/15/1251395537/17.pdf> (дата звернення 30.01.2015).
- ⁵⁷ *Кіш С.* Центральна Європа: теоретико-методологічні засади концепту // Науковий вісник Ужгородського університету. – Серія: «Історія». – 2012. – Вип. 28. – С. 192–193.
- ⁵⁸ *Тренчени Б.* К востоку от рая. Дебаты о Центральной Европе в современной Венгрии. – URL: <http://magazines.russ.ru/nz/2007/6/tr8.html> (дата звернення 1.02.2015).
- ⁵⁹ *Вандич П.* Ціна свободи... – С. 16.
- ⁶⁰ *В'юницька О. І.* Аналіз концептуально-теоретичних підходів до визначення поняття Центрально-Східна Європа // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Зб. наук. праць. – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Інститут міжнародних відносин. – Вип. 33. – Ч. 1. – 2002. – С. 21.
- ⁶¹ *Agh A.* Emerging Democratic in East Central Europe and the Balkans. – Cheltenham, 1998. – P. 23.
- ⁶² *Піляєв І. С.* Концепція регіону Центрально-Східної Європи: Актуальний погляд. – URL: <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/apmv/article/viewFile/2015/1778> (дата звернення 2.02.2015).
- ⁶³ История Центрально-Восточной Европы... – С. 5–8.

- ⁶⁴ *Каганов Ю.* Центрально-Східна Європа як історичний регіон: зміст та еволюція концепції. – URL: http://istznu.org/dc/file.php?host_id=1&path=/page/issues/19/19/kaganov.pdf (дата звернення 20.12.2014).
- ⁶⁵ Історія Центрально-Східної Європи / Під ред. Л. Зашкільняка. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2001. – С. 4, 7.
- ⁶⁶ Див. *Шенк Ф. Б.* Ментальные карты: конструирование географического пространства в Европе от эпохи Просвещения до наших дней // Новое литературное обозрение. – 11/2001. – № 6 (52). – С. 42–61.
- ⁶⁷ *Шанишева Л. Н.* Немецкие историки о концепции Центральной Европы // Политическая наука. – 2001. – № 4. – С. 159.
- ⁶⁸ Європейський Союз // Вікіпедія. – URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Європейський_Союз (дата звернення 10.03.2015).
- ⁶⁹ НАТО // Вікіпедія. – URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/НАТО> (дата звернення 10.03.2015).
- ⁷⁰ *Бовдунов А.* Современная Восточная Европа... – С. 213.
- ⁷¹ *Киш С.* Концептуальні засади центральноєвропейськості: пошуки в собі і назовні. – URL: <http://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/2776> (дата звернення 17.02.2015).
- ⁷² *Лендвел М.* Чи є майбутнє у Центральної Європи та центральноєвропейських студій? – URL: <http://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/2776> (дата звернення 17.02.2015).
- ⁷³ *Плохий С.* «Нова Східна Європа»: Геополітична примха чи історіографічна знахідка? – URL: <http://www.historians.in.ua> (дата звернення 20.02.2015).
- ⁷⁴ Там само.
- ⁷⁵ Международная научно-исследовательская конференция «Исследуя Пограничье (2003–2013)». – URL: <http://www.case-border.com/2014/01/20032013.html> (дата звернення 28.02.2015).
- ⁷⁶ *Титаренко Л. Г.* Теории пограничья // Журнал социологии и социальной антропологии. – 04/2013. – Т. 16. – № 2. – С. 29–38.
- ⁷⁷ Там само. – С. 42, 46.
- ⁷⁸ *Донська А.* Політична обумовленість концепту Центрально Європа... – С. 57–61.
- ⁷⁹ *Піляєв І.* Концепція регіону Центрально-Східної Європи... – URL: <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/apmv/article/viewFile/2015/1778> (дата звернення 26.02.2015).
- ⁸⁰ *Маслійчук В.* Концепція «Східно-Центральної Європи» Вернера Конце в контексті «європеїзації» сучасної історичної науки // Історія та історіографія в Європі. – Зб. наук. праць. – Київ, 2003. – Вип. 1–2. – С. 214.
- ⁸¹ *Піляєв І.* Концепція регіону Центрально-Східної Європи... – URL: <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/apmv/article/viewFile/2015/1778> (дата звернення 26.02.2015).
- ⁸² Там само.
- ⁸³ *Шимов Я.* Центральная Европа: небольшие народы в поисках «большой родины» // Неприкосновенный запас. – 2007. – № 6 (56). – URL: http://www.intelros.ru/readroom/nz/nz_56/1918-jaroslav-shimov-centralnaja-evropa.html (дата звернення 29.02.2015).
- ⁸⁴ *Кржжен Я.* Центральная Европа: какой она видится из Чехии. – URL: <http://www.binetti.ru/content/338> (дата звернення 29.01.2015).
- ⁸⁵ *Бовдунов А.* Современная Восточная Европа... – С. 218–219.
- ⁸⁶ Там само. – С. 220.
- ⁸⁷ *Коваленко А.* Центральная и Восточная Европа: проблема выбора / А. Коваленко, С. Бирюков. – URL: <http://www.geopolitica.ru/article/centralnaya-i-vostochnaya-evropa-problema-vyбора> (дата звернення 7.03.2015).
- ⁸⁸ *Портнов А.* Нова Східна Європа як «близкая заграница» Росії? – URL: <http://www.krytyka.com/ua/articles/nova-skhidna-evropa-yak-blyzkaaya-zahranytza-rosiyi> (дата звернення 6.03.2015).
- ⁸⁹ *Миллер А.* Понятие Центральной Европы. – URL: <http://www.postnauka.ru/video/20880> (дата звернення 8.02.2015).
- ⁹⁰ *Буховски М.* От Mitteleuropa до Центральной Европы... – С. 131–132.